

ORCZY ÉS THOMAS.

B. Orczy Lőrincz irodalmunknak nemcsak érdemes, hanem igen érdekes alakja is. Költészete annyi meglepő helyzetével ellenkező vonást mutat fel, hogy csupa ellentétekkel is lehetne őt jellemezni. (Ez részben meg is történt már.¹) Én most csak egy költeményéről akarok szólni.

Körülbelül bizonyosnak mondható, hogy az Orczy költészetével foglalkozónak *A szegény paraszt néphez* intézett »Beszéd« különös, a többenél erősebb módon magára vonja figyelmét. Gondolkozásmódját, mely elszórva mindenütt feltalálható, mintegy góczba gyűjti — mondja róla Arany.² Cseppet se csodálom, hogy előkelő helyet juttatnak neki a költő jellemrajzában, meglepő csak az, hogy rendszeren eredeti gyanánt tárgyalják. (Arany, Ballagi, Zlinszky Aladár,³ Széchy Károly⁴ stb.) Pedig fordítás voltát nem én fedezem fel; Döbrentei megírja 1812. márcz. 12-én Kazinczynak (Levelezés IX. k.), Toldy is említi a Magyar Költők Életében. Megvan az Orczyról szóló kis monographiában is, ez azonban az idézett munkáknál újabb keletű.⁵ Ellenben eredeti gyanánt van adva Orczy verseinek gyűjteményében⁶ és bizonyosan ez okozta a tévedést.

Azt tehát késő volna ma fölfedezni, hogy fordítással van dolgunk, de lehet a fordítást az eredetivel összehasonlítani, mert erre nézve mindeddig semmi se történt.

Az eredeti címe *Épître au peuple*. Szerzője Antoine-Léonard Thomas (1732—1785), korában eléggé ünnepezt író, a ki többször nyert pályadíjat az *Académie française*-ben, a mely aztán tagjául is megválasztotta; különösen az *éloge*-ban (emlékbeszéd) jeleskedett. Szóban lévő verse is pályamunka volt, de ez esetben a díjat Marmontel nyerte el, szerzőnknek meg kellett elégedni a *premier accessit*-tel (első dicséret) és az előadó kifejezett sajnálko-

¹ Ballagi Aladár: A m. k. testőrség tört. 1872.

² Arany János: Írói arcképek.

³ Szemelvények a magy. nemzeti lyra köréből 1893.

⁴ A magy. ir. tört. Szerk. Badics Ferencz 3. kiadás 1906.

⁵ Böhm Dezső: Orczy Lőrincz élete és költészete. Kolozsvár, 1909.

⁶ Költeményes Holmi. Közrebocsátotta Révai Miklós 1787.

zásával, hogy nincs módjukban neki is díjat adni. Ez elismerés hatása alatt még azon évben (1760) kiadta versét.

Hogy azonban a közönség is általános, osztatlan elismeréssel fogadta, az *a priori* se valószínű; bizonyára voltak, a kiknek nem tetszett a köznép rajongó magasztalása a nemesség rovására. Thomas kiadott levelei egyikében felel egy bárónak, a ki dicséri az *Épître*-t, mint verset, de nagy haraggal támad a tárgyára. Mert a nép, a parasztok nem olyanok, mint a költő rajzolta, hanem tudatlanok, automaták, a kiket csak ösztöneik mozgatnak; a férfiak részegesek és verik feleségüket, az asszonyok ép oly mosdatlan-szájúak, mint a férfiak stb. Ez a francia báró tehát egész más szemmel nézte Thomas versét, mint a magyar báró Orczy Lőrincz, a ki a költeményt épen tartalmáért tartotta érdemesnek lefordítani. Fordította pedig vagy az első (Paris 1760), vagy a második (Lyon 1763) kiadást, mert többször az ő haláláig (1789) nem jelent meg. A Révai kiadásában tehát hibásan van 1756-ból datálva, a fordítás nem keletkezhetett az eredeti előtt. Térjünk át az összehasonlításra. (Könnyebbség okáért a versszakokat megszámoztam, mivel azonban a Révai kiadásában nincsenek megszámozva, jónak láttam még egyéb meghatározást is.)

Az első 11 versszak elég hű fordításnak mondható, álljanak itt a fontosabb eltérések. Kimaradt ez a sor: *Portes seul dans l'État le fardeau de la loi* (egyedül viseled az államban a törvény súlyát). Első tekintetre tehát úgy látszik, hogy a fordító enyhít a szövegen; azonban ez alább jóformán szóról-szóra ismétlődik és ekkor már lefordítja. Enyhítésnek mondható e két sor is:

Ó szegény paraszt nép! múltjon bosszúságod,
Hallgasd, megmutatom a te méltóságod —,

a minék ez a francia sor felel meg: *Peuple j'ose braver cet insolent mépris* (Nép, én merészklek szembe szállni e szemtelen lenézés-sel). Ez a sor: *Apprends à t'estimer et connois ta grandeur* (tanuld magadat becsülni és ismerd meg nagyságodat), Orczynál így hangzik: Nem tudod, nyomorult! saját boldogságod. Tehát az ő kedives, sőt talán legkedvesebb eszméje: Csak a köznép boldog igazán! Az udvari kitüntetések satirájában is tesz némi változtatást; az eredetiben arany kulcs, gyapjú, süveg, korona, — ő nála arany kulcs, csillagok, korona, pántlika és egészen az ő beszúrása ez: Kinek tsak balgatag, de okos nem örül. Végre azt a gondolatot, hogy a földművelésnek az ókorban oltárt emeltek, azzal adja vissza, hogy eredete vagyon a paradicsomban.

Orczy jól tudott francziául, levelezett e nyelven magyarokkal is (Pétzeli), alig tehető fel, hogy félreértette a szöveget és nem szándékosan változtatott rajta.

Lényeges eltérésről eddig nem szólhatunk, inkább csak azt mondhatjuk, hogy a fordító kissé bőbeszédű, körülírásokkal kibővíti, ezért lett 38 francia alexandrinból a magyarban 44.

12. Nézek felhőt érő házakat, tornyokat,
Benne élő, mozgó, futósó Urakat,
A sok féle színben öltözött Papokat,
Műhelyeket, drága portékás boltokat.

Ez a versszak egészen eredeti; a francia szöveg mit se tud arról, hogy ezek láthatók, ha faluról városba megyünk.

13—21. versszak (A föld kevélykedik — méhek közepében) elég hű fordítás. Itt-ott kihagy, másutt beszúr valamit, kissé bőbeszédű, de mindez lényeges változtatás nélkül. Ellentén teljesen az Orczy alkotása a következő versszak:

22. Utálom ilylenek veszett gyengeségét,
Tsak semmiben tartom költsön nemességét,
Bátor fitogtassa aranyas galondját¹
Kitsiny én előttem, s el vesztette rangját.

Ha itt-ott hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a magyar főúr mégis csak másképp ítél a nemességről, mint a francia *roturier*, intsen óvatosságra ez a versszak. De nemcsak ez. Mindjárt a következőkben Orczy sajátjából kedveskedik a maga osztályának ezekkel: És nagyfülű számárt nyergéről dicsérünk. — Ártatlanság a nemességben ritkán találhatik. — Vétkek uralkodnak csak a gazdagokon.

Ezektől és még némi bőbeszédű ismétléstől eltekintve a 23—25. versszak elég hű fordításnak mondható. Nem úgy a 26. vsz. Ennek 6 sora, mely a köznép egyenességét, ártatlanságát magasztalja, nem kevesebb, mint 28 francia sorból van kivonva. A többit szerzőnk itt elhagyja, hogy később visszatérjen reá.

A 27—29. versszak (A gyilkos kéz — hordasz garmadában) hű fordítás, még sorszámra is megegyezik az eredetivel. A francziában most 10 sor következik e tartalommal: Köszönöm, jóságos ég, hogy nem születtem veszélyes ranggal, hanem távol aranytól, méltóságtól, híres névtől. Ha vannak erényeim, ha van bátorságom megvetni a cselszövést és szolgálást, ha szívemben van könyörület, barátság, ha borzadok a vétektől: akkor sorsom boldog és lelkeben van a nagyság.

Ez a teljesen egyéni részlet illik a francia költőre, de illik-e a magyarra is? Orczynak is rögtön érezni kellett, hogy nem. Vagy kihagyni, vagy egészen megváltoztatni — ez lett volna a helyes út. Költőnk megelégedett némi változtatással, így keletkezett a következő 2 versszak:

30. Köszönöm az égnek e jótéteményét,
Hogy meg nem engedte sorsom veszedelmét,
Életemnek rendét oly sorsbann ejtette,
Honnan az irigység alább nem vethette.

¹ A Nyelvtört. Szótárban nincs meg, valószínűleg a francia *galon*: drága (arany, ezüst, selyem) zsinórzat a ruha díszítésére vagy a katonatiszt rangjának jelzésére.

31. Mert kints és gazdagság, s a többi fényesség,
Születéstől reánk terjedett édesség,
Szerentsés életnek keleptzét vehetnek,
De alatson rendük meszsze nem eshetnek.

Könnyű észrevenni, hogy a változtatás nem elegendő, a szöveg nem illik arra, a kinek családja már az ő születésekor is előkelő, most pedig legalább egy negyed század óta már hivatalosan is az arisztokrátiához tartozik. (1736-ban, tehát költőnk 18 éves korában kapta a bárói czímet az apja.)

A 32. stropha elég hű fordítás, utána azonban 12 sor (33—35. vsz.) beszúrás arról, hogy az embertelen, ki nem hajlik a szűrős szegényhez, nem érdemel tiszteletet, bármilyen fényes nevű legyen is. Csak e kitérés után fordítja le azt a részt (36—39. első fele), a mely a betegséget és koravéniséget, majd a cselszövés, nagyravágyás, gyűlölet, irigység keserveit írja le; ez utóbbit megrövidítette, feláldozta a strophát befejező szép antithesist is: On les adore en Dieux, ils souffrent en esclaves (istenként imádják őket s ők rabszolgaként szenvednek).

Most ismét 6 sor hű fordítás következik (Te pedig jó közrend — kezdettel).

A 41—48. versszak (Láttam én sok nagyot — ifiak tántzára) szabad fordítás. A magyar vers 32 sorához az eredeti e helyen csak 8 sorral szolgál, arról szólván, hogy a népnél a fáradság és vágy fokozza az élvezetet, a minék forrásai a hitvesi és gyermeki szeretet, a szép idő és a csakis rájuk nézve létező természet. Mindez megvan Orczynál is, de itt van még ezenkívül az, a mit főntebb, a 26. versszak helyén, elhagyott. Ebben a francia költő eltűnődik a század erkölcstelenségén: a hitvesi és gyermeki szeretetnek csak a szegényeknél van már becsülete; a nagy úr közönyvel nézi a nyomort és csak a szegénynek van érző szíve. Majd a marquis-k és egyéb udvaroncok síma nyelvét és elegáns erkölcsét támadja, mely nem erényt, hanem csak illemt takar. Hogy Orczy itt milyen szabadon fordít, hadd bizonyítsa egy részlet.

Il n'a point cette grace et ces dehors flatteurs,
Des Marquis de nos jours avantages trompeurs;
Et jamais son esprit, façonné par l'usage,
N'a d'un brillant vernis coloré son langage.
D'un masque séduisant il n'est pas revêtu,
Ce masque est la décence et non pas la vertu.
L'élégance des moeurs annonce leur ruine.
Ces Courtisans polis que l'intérêt domine,
En plongeant un poignard vantent l'humanité:
S'ils ont l'éclat du marbre, ils ont sa dureté.

Igaz, nem olyly színes, nem tsinos te módod
Élethen, beszédbenn, s a te forgódásod,
Nem oly formás, mint a mostani Grófoknak,
Srófon járó mozgó tzi-frázott Báróknak.

Kik szavakat szokták kettősen ejteni,
 Káros hazugsággal a valót rejteni,
 Es hogy a barátot külsővel tsalhassák,
 Az ál ortzát szemek s nyelvekre fel húzzák.

A befejezés (49—54. vsz.) a halálról szól. Itt már jobban ragaszkodik költőnk az eredetihez, de hogy itt is kibővíti valamennyire, mutatja az, hogy az eredeti 18 sorából nála 28 sor lett. Ebben a részben egy hibás sort is találunk:

S e hosszas álomban mit használ, ki voltál?
 Kapa volt-e, kard, király páltza mit forgattál.

Vajjon ki lehetne-e javítani az eredeti alapján? Nem igen. Ime a francia szöveg:

Qu'importe, lorsqu'on dort dans la nuit du tombeau
 D'avoir porté le sceptre, ou traîné le rateau?

A 2. sort szószerint így lehetne fordítani: Gereblye vagy királypálca mit forgattál. Látnivaló, hogy ez annyira különbözik amattól, hogy hibáját nem tudjuk belőle kijavítani.

Végimentünk az egész költeményen és azt mondhatjuk, hogy itt is, mint költőnknel rendszeren, szabad fordítással van dolgunk. A magyar költő megbontja a sorrendet, a mi előbb van, hátrább teszi; szavakat, kifejezéseket megváltoztat, synonymot, körülírást használ, kissé bőbeszédű; némely dolgokat elhagy, másokat hozzáad; itt-ott gyöngít, másutt erősít. A francia valamivel erősebben emeli ki a nép nagyságát, ez azonban alig észrevehető, Orczy talán két esetben gyöngített. Ellenben határozottan észrevehető, hogy erősített két jellemvonást: 1. a nép boldogabb, 2. a nép jobb, ártatlanabb, becsületesebb, mint az előkelők, gazdagok. Az előbbihez Orczy olvasója eléggé szokva van, de hogy a nemeség, az urak elleni támadást épen egy magyar főúr erősítse, fokozza, az még az ő olvasóját is meglepheti. Mind a két eszme megvan az eredetiben is, a magyar költő csak erősebb hangsúlyt vetett rájuk, ezzel pedig az eredeti szellemét meg nem rontotta.

Hogy Thomas és Orczy költeménye nem egészen ugyanaz, már az a külsőség is mutatja, hogy 176 francia alexandrinból 226 magyar alexandrin lett; a fordító jóval többet adott hozzá, mint belőle elhagyott. Szellemét azonban, ismétlem, megőrizte és sem erre, sem külső formájára nem tartom igazságosnak Döbrentei bírálatát, mely különben is csak nagy általánosságban van odatette. Mily szép ennek (t. i. Thomas-nak) a Peuple-hez írt Epistolája! De mely darabosan fordítá Orczy Az originál réten menő egyenes ösvény, a fordítás göröngyös út.

Ezek után fölmerül a kérdés: ha Orczynak épen az a költeménye, melynek jelentékeny részt juttatnak jellemzésében, nem eredeti, hanem fordítás, nem változtat-e ez a költőről alkotott

véleményünkön? Nem módosítja-e írói arczképét? Én azt hiszem, alig vagy épen nem. Talán meglepő ez a felelet, de mégis ezt felelem. Mert egyetérték Toldyval, hogy »már csak a tárgy választásánál fogva is emberséges gondolkozása módját híven kifejezi«. Mért választotta volna, ha meggyőződésével ellenkezik? Egész költészete mutatja, hogy nem ellenkezik; legföllebb csúcspontját jelzi ez a vers, melyhez hasonló demokratiát aligha találunk ő utána költészetünkben egészen Petőfiig. Szándékosan használom a demokratia szót. Minden tiszteletem mellett Arany kitűnő jellemrajza iránt, ott nem értek vele egészen egyet, a hol Orczy költészetétől a népies —, ő magától pedig a demokrata irányt teljesen megtagadja, mivel ő nem javítani akarta a nép sorsát, hanem csak magasztalni. Először is az a nagy rokonszenv, a melylyel szólt a népről, már maga is demokratia, másodsor valamennyire javítani is akart rajta. Egyenlőséget, a jobbagység felszabadítását nem hirdette, ez igaz; én se látok benne egy magyar Rousseau-t. De azt igenis hirdette, hogy a gazdagok táplálják a szegényeket (Költeményes Holmi 61. 165 stb.), hogy a hadj nép ne legyen a parasztnak terhére (A szabadságról). Ez is javítás lett volna.

Ha valaki azt vetné ellen, hogy nem fordításból kell a költő jellemét megítélni, arra kellene emlékeztetni, hogy Orczynak költészetében megnyilatkozó világnézete jelentékeny részben fordításokban tükröződik. Részben abban, a mit a magáéból hozzáad, leginkább azonban a tárgy megválasztásában. A tarnaörsi bölcs inkább receptív, mint alkotó költői szellem volt.

SZIGETVÁRI IVÁN.